

*Юры Бохан (Менск)***КЛАСІФІКАЦЫЯ ПОЗНЯСЯРЭДНЯВЕЧНЫХ ШПОР
ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОВСКАГА
ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 14 - 16 СТ.**

Сярод прыстасаванняў для кіравання канём, шпоры ("астрогі") з'яўляліся адзіным элементам, які ўваходзіў непасрэдна ў экіпіроўку вершніка. Разам з тым, форма і канструкцыя шпор былі цесна звязаны і з рыштункам каня, асабліва з даўжынёй путлішчаў і тыпам сядла (кожны тып вымагаў іншай пасадкі вершніка)¹.

Шпоры з Вялікага Княства другой паловы 14-16 ст. можна падзяліць на некалькі груп, зыходзячы з **формы дужак і шыпа**. Аднак патрэбна зазначыць, што ў шэрагу выпадкаў класіфікацыя паводле гэтых крытэрыяў выглядае даволі ўмоўнай па прычыне наяўнасці пераходных варыянтаў.

Як сведчаць археалагічныя матэрыялы, шпоры самага ранняга тыпу, што ўжываліся на працягу разглядаемага перыяду (група I), сустракаліся ўжо ў 13 ст. Яны мелі дужку з плаўным альбо каленчатым выгінам. Канцы дужкі забяспечваліся зачэпамі ў выглядзе адзінарных ці двойных петляў простакутнай альбо круглай формы. Шпора прышпільвалася да нагі з дапамогай двух рамянёў, пры гэтым адзін рамень праходзіў пад ступнёй, а другі паверх яе. На пятачнай частцы дужкі маецца пашырэнне, часам у выглядзе язычка. Яно прадухіляла коўзанне шпоры па пяце. Шып, які служыў непасрэдна для прышпорвання каня, скіраваны ўніз. Ён мае кароткую шыўку і вілку - раздвоены канец, які ўтрымліваў зоркападобнае колка. У цэлым шпоры

---

¹ Wawrzonowska Zd. Rząd koński i oporządzenie jeździeckie // Uzbrowienie w Polsce średniowiecznej. 1350-1450. Łódź, 1990. S. 189.

гэтай групы адпавядаюць тыпу V паводле класіфікацыі А.М.Кірпічнікава².

У 14-15 стст. гэтыя шпоры падвергліся пэўнай трансфармацыі. Яна праявілася найперш у павелічэнні даўжыні шыпа, а ў шэрагу выпадкаў і ў яго плаўным выгінанні ўверх³. Найбольш тыповымі ўзорамі позніх шпор групы I з'яўляюцца экзэмпляры, знойдзеныя ў Гародні (Мал.1:1-2), на тэрыторыі былога Пераяслаўскага павета Уладзімірскай губерні (Мал.1:3), у могільніку Крумінйя у Літве (Мал.1:7) і ў могільніку ля в. Вензаўшчына Шчучынскага раёна (Мал.1:8)⁴. Разам з тым, аб магчымасці пазнейшага ўжывання шпор з кароткім шыпам сведчаць знаходкі ў Заслаўі. Тут у сляях 15-16 стст. былі знойдзены шпоры, даўжыня шыпа якіх складала 2,7 - 3,3 см (Мал.1:4-6)⁵. Увогуле ж, як можна меркаваць, шпоры групы I выкарыстоўваліся ў Вялікім Княстве Літоўскім найбольш інтэнсіўна да 15 ст., што супадае з іх датаваннем на тэрыторыі суседняй Польшчы⁶.

У 15 ст. у Еўропе распаўсюдзіўся спецыфічны тып шпор, сфармаваны на базе ўзораў першай групы, які характарызуецца вельмі доўгім шыпам і зорчаккай з нешматлікімі спічастымі промнямі. Лічыцца, што на кшталтаванне падобных экзэмпляраў аказала ўплыў адмысловая рыцарская пасадка ў сядле на выпрастаных

---

² Кирпичников А.Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX-XIII вв. Ленинград, 1973. С. 37.

³ Кирпичников А.Н. Снаряжение всадника и верхового коня... С. 68; Ён жа. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. Ленинград, 1976. С. 49-50.

⁴ Трусаў А.А., Собаль В.Е., Здановіч Н.І. Стары замак у Гродне XI-XVIII стст.: Гісторыка-археалагічны нарыс. Мінск, 1993. Мал. 57 : 13, 18; Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. Табл. XX : 2; Volkaite-Kulikauskiene R. Kruminių senkapis // Lietuvos archeologija. 1979. T. 1. Pav. 6 : 2.

⁵ Заяц Ю.А. Зброя блізкага бою, рыштунак верхніка і верхавога каня з раскопак Заслаўя // Помнікі культуры. Новыя адкрыцці. Мінск, 1985. Рыс. 3 : 3-5.

⁶ Wawrzonowska Zd. Rząd koński i oporządzenie jeździeckie. S. 190.

нагах, якая абмяжоўвала згінанне ног у каленах (каб не губляць стрэмя)⁷. Аднак, улічваючы, што такая пасадка была распаўсюджана ў Еўропе яшчэ да 15 ст., можна выказаць меркаванне, што на павелічэнне даўжыні шыпоў паўплывала і гатычная мода з яе імкненнем да спічастых і выцягнутых форм. У сувязі з гэтым вышэйзгаданага шпору (група II) можна назваць, праўда, ўмоўна, "гатычнымі". У класічных "гатычных" шпораў, якія былі распаўсюджаны ў Польшчы з сярэдзіны 15 ст. (час найбольшага ўвасаблення гатычных рысаў у вытворчасці ўзбраення), дужка не толькі мела пашырэнне ў пятачнай частцы, але забяспечвалася шырокім месяцападобным напячатнікам⁸. Шып такіх шпор мог быць скіраваны ўніз, мог размяшчацца гарызантальна і нават уздымацца ўверх. Найбольш яркім узорам шпор групы II з'яўляецца экзэмпляр 15 ст. са Шклова. Даўжыня ягонага шыпа, злёгка ўзнятага ўверх, складала каля 9 см, дыяметр васьміпрамянёвай зорачкі - каля 5 см. Дужка з каленчатым выгінам ля канцоў забяспечвалася гарызантальна размешчанымі падвойнымі петлямі, якія пераходзілі ў шырокі напячатнік і ўтваралі з ім адну гарызантальную лінію (Мал.2:3). Шыйка шыпа аформлена ў выглядзе перакручанага стрыжня⁹.

Шпора, канструкцыйна блізкая да шклоўскай, была знойдзена ў Менску¹⁰. Яна знаходзілася ў слаі з матэрыяламі 17 ст., аднак, хутчэй за ўсё, была выраблена ў больш раннія часы. Дужка гэтай шпору мае каленчаты выгін у апошняй трэці даўжыні. Падвойныя петлі і шырокі напячатнік размяшчаюцца гарызантальна, аднак не ўтвараюць адной

⁷ Nowakowski A. Oporządzenie indywidualne. [w:] Polska technika wojskowa do 1500 roku. [w:] Z dziejów nauki i techniki. Warszawa, 1994. Т. 1. S. 250.

⁸ Wawrzonowska Zd. Rząd koński i oporządzenie jezdzieckie. S. 190.

⁹ Сагановіч Г.Н. Кузнечное ремесло Белоруссии XIV-XVIII вв. Дис. ... канд. ист. наук. Минск, 1988. Рис.22:8.

¹⁰ Заяц Ю.А. Оборонительные сооружения Минска XI-XIII вв. Минск, 1996. С. 72. Рис.28:7; Собаль В. Традиция кавальства і металапрацоўкі сярэднявечавага Менска [у:] 3 глыбі вякоў. Наш край. Гісторыка-культуралагічны зборнік. Мінск, 1992. С. 75. Мал.2:10.

лініі. Даўжыня шыпа складае 6,3 см. На шыйцы шыпа, непадалёк ад месца яго злучэння з дужкай, маецца аздабленне ў выглядзе вузкага падвоенага паяска (Мал.2:4). Шпора з надзвычай доўгім шыпам (каля 15,2 см) і шасціпрамянёвай зорачкай выяўлена ў Наваградку (Мал.2:1)¹¹. Фрагмент шпору з шыпам даўжынёй каля 8 см і васміпрамянёвай зорачкай знойдзены ў сляях 15-16 стст. у Крычаве (Мал.2:5)¹².

Цікавы ўзор "гатычнай" шпору знаходзіцца ў зборах Гарадзенскага гісторыка-археалагічнага музея (інв. № 8904). Ён быў знойдзены ў маёнтку Бацікі былога Бельскага павета Гарадзенскай губ. Шпора мае дужку без напятачніка і нават без пашырэння ў пятачнай частцы, але з каленчатым выгінам у апошняй трэці даўжыні. Па канцах дужкі зверху размешчаны дзве пары раздзельных вушкападобных петляў. Доўгі, каля 9 см, шып мае на шыйцы ўпрыгожанне ў выглядзе вузкага спіральнага жгута і злёгка скіроўваецца ўніз (Мал.2:2). Не выключана, што гэтая шпора належыць да ранніх варыянтаў "гатычных" шпор, у якіх яшчэ назіраліся рысы, характэрныя для ўзораў групы I.

Яшчэ адной гэндэнцыяй у эвалюцыі познясярэднявечных шпор было выпростванне іх дужак. Найбольш інтэнсіўна гэты працэс адбываўся ў 15-16 стст., калі распаўсюдзіліся экзэмпляры з абсалютна прастай у бакавой праекцыі дужкай¹³. Падобная дужка, у цэлым, значна карацейшая, чым ва ўзорах папярэдніх груп, характэрна для шпораў групы III. Іх шып, найчасцей змадэляваны ў выглядзе простага стрыжня чатырохвугольнага сячэння, размяшчаўся ў адной плоскасці з дужкай альбо быў скіраваны пад нязначным вуглом уніз.

---

¹¹ Гуревич Ф.Д. Отчёт о работе новогрудской экспедиции в 1977 г. // Архіў Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Спр. 569. Рис.17:3.

¹² Ткачоў М.А., Мицельскі А.А. Зброя і рыштунак вершніка з раскопак Крычава // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск, 1994. № 4. С. 193. Мал.5:5.

¹³ Саганович Г.Н. Кузнечное ремесло Белоруссии XIV-XVIII вв. С. 64-65.

Даўжыня шыпоў вагаецца досыць значна: ад кароткіх, супаставімых па памерах з шыпамі шпор групы I, да доўгіх.

У рамках трэцяй групы можна выдзеліць два варыянты. Для шпор варыянта A ўласцівы вузкі ці звужаны ў накірунку зорачкі шып, тады як дужка можа быць вузкай альбо шырокай (адносна шырыні шыпа). Экзэмпляр з шырокай дужкай і шыпам даўжынёй каля 7,5 см знойдзены ў пахаванні канца 15-пачатку 16 ст. у могільніку ля в. Грэжэ Мажэйкскага раёна Летувы¹⁴. Асаблівасцю гэтай шпору з'яўляецца доўгі адагнуты язычок у пятачнай частцы дужкі, нетыповы для шпор групы III (Мал.3:1). Фрагмент шпору варыянта A, з шырокай дужкай і звужаным шыпам даўжынёй 4,2 см выяўлены разам з матэрыяламі 16 ст. у Заслаўі (Мал.3:4)¹⁵. Дзве шпору гэтага ж варыянта былі выпадкова знойдзены ў могільніку Бячай ля воз. Вяпрай у Летуве¹⁶. Адна з іх мае адносна шырокую дужку і звужаны да шасціпрамянёвай зорачкі шып даўжынёй каля 5,8 см (Мал.3:2). На канцах дужкі маюцца па тры акруглыя пятлі. Дзве з іх знаходзяцца ў верхняй частцы дужкі, адна - ў ніжняй. Другая шпора забяспечана кароткім (3 см) шыпам з васьміпрамянёвай зорачкай, вузкай дужкай і здвоенымі акруглымі петлямі на яе канцах, якія размешчаны гарызантальна (Мал. 3:3). У абодвух экзэмпляраў шып нязначна адагнуты ўніз. Шпора з простаю вузкай дужкай і гарызантальным шыпам даўжынёй каля 4 см, які завяршаецца шасціпрамянёвай зорачкай, выяўлены таксама на гарадзішчы Пуня ў Летуве¹⁷.

Да ўзораў групы III (A) набліжаецца шпора з Ліды, знойдзеная ў сляях 16-пачатку 17 ст.¹⁸ Разам з тым канец

¹⁴ Varnas A. Grizes km. (Mazeikių raj.) XV a. Pabaigos - XVII a. Senkapijai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. 1986. N. 3 (96). Pav.2:10.

¹⁵ Заяц Ю.А. Зброя блізкага бою ... С. 189. Рыс.3:6.

¹⁶ Zabiela G. Beciu senkapis // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1995. T. 11. Pav.1:2-3.

¹⁷ Volkaite-Kulikauskiene R. Punios pilikalnis. Vilnius, 1974. Pav. 12.

¹⁸ Трусаў А.А. Краўцэвіч А.К., Сагановіч Г.М. Металічныя вырабы Лідскага і Мірскага замкаў // Весці АН БССР. Сер. грам. навук. 1987. № 4. С. 82. Рыс.2:38.

шыпа ў яе плаўна загінаецца ўніз і, што галоўнае, не мае зорачкі, а завяршаецца толькі вастрыём. Апошняя наогул не характэрна для шпор 14-16 стст. Не выключана, што падобнае арыгінальнае завяршэнне шыпа, даўжыня якога складае 17 см, стала вынікам пераробкі пашкоджанага (напрыклад, абламанага) экзэмпляра.

Да варыянта В групы III адносяцца шпору з шырокай дужкай і роўным ёй па шырыні шыпам, змадэляваным у выглядзе больш ці менш доўгай паласы. Шпору падобнага кшталту былі выяўлены ў Віцебску (Мал.3:6-7) і Крычаве (Мал.3:5)¹⁹. Для ўсіх іх характэрныя простакутныя двайныя петлі на канцах дужак і зорачкі ў выглядзе зазубранага колка.

Экзэмпляры трэцяй групы, асабліва варыянт В, канструкцыйна набліжаюцца да шпораў, якія выкарыстоўваліся ў 16 ст. гусарамі²⁰. У Рэчы Паспалітай гусарскія шпору бытавалі да сярэдзіны 17 ст., пасля чаго былі выцеснены шпорами заходнееўрапейскага кшталту, набліжанымі да райтарскіх і кірасірскіх, якія мелі кароткія выгнутыя шыйкі²¹. Апошнія, па ўсёй верагоднасці, фігуруюць у пісьмовых крыніцах Вялікага Княства Літоўскага другой паловы 16 ст. як "астрогі нямецкія", побач з "гусарскімі" і "казацкімі" шпорами²². Яны прадстаўлены і археалагічнымі знаходкамі (група IV). Для шпор гэтай групы апроч кароткага шыпа, плаўна ці каленчата выгнутага ўніз, характэрны простыя ці слабавыгнутыя ў бакавой праекцыі дужкі, што набліжае іх да экзэмпляраў групы III. У большасці выпадкаў шыпы шпор чацвёртай групы маюць каля дужкі аздабленне ў выглядзе

---

¹⁹ Саганович Г.Н. Кузнечное ремесло Белоруссии XIV-XVIII вв. Рис.22:6-7; Ткачоў М.А., Мяцельскі А.А. Зброя і рыштунак вершніка з раскопак Крычавы. С. 193. Мал.5:2.

²⁰ Бехайм В. Энциклопедия оружия. Санкт-Петербург, 1995. Рис. 620; Żygulski Zd. Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu. Warszawa, 1982. S. 175-176, 192.

²¹ Żygulski Zd. Broń w dawnej Polsce... S. 285. Il. w alb. 302.

²² АВАК. Т. 14. Вильна, 1887. С. 264; АВАК. Т. 3. Вильна, 1870. С. 290.

аднаго ці некалькіх патаўшчэнняў альбо паяскоў. Найбольш характэрныя ўзоры такіх шпор знойдзены ў Лідзе (Мал.4:1), Друцку (Мал.4:2), Крэве (Мал.4:4), Крычаве (Мал.4:3) і Міры²³.

Шпоры групы IV былі сканструяваны, верагодна, у 15 ст. на базе шпор групы I. На цесную сувязь экзэмпляраў абодвух груп указвае наяўнасць пераходных варыянтаў са значна выгнутымі дужкамі і з шыйкай, якая мела каля дужкі характэрныя патаўшчэнні ці паяскі. Шып такіх шпор можа быць як прасты, так і выгнуты²⁴. Цікавы ўзор, які мае ўсе прыкметы групы I, але з паясковым аздабленнем шыйкі простага шыпа, выяўлены ў Заслаўі ў сляях канца 15-першай паловы 16 ст. (Мал.1:6).

Мал.1. Шпоры групы I: 1-2 - з Гародні (паводле А.Трусава, В.Собаля, Н.Здановіч); 3 - з былога Пераяслаўскага павета Уладзімірскай губ. (паводле А.Кірпічнікава); 4-6 - з Заслаўя (паводле Ю.Зайца); 7 - з Круміняй (паводле Р.Валкайтэ-Кулікаўскага); 8 - з Вензаўшчыны.

Мал.2. Шпоры групы II: 1 - з Наваградка (паводле Ф.Гурэвіч); 2 - з маёнтку Бацікі былога Бельскага павета Гарадзенскай губ.; 3 - з Шклова (паводле Г.Сагановіча); 4 - з Менску (паводле В.Собаля); 5 - з Крычавы (паводле М.Ткачова і А.Мяцельскага).

Мал.3. Шпоры групы III: 1 - з в. Грэжэ (паводле А.Варнаса); 2-3 - з Бячай (паводле Г.Забелы); 4 - з Заслаўя (паводле Ю.Зайца); 5 - з Крычавы (паводле М.Ткачова і

²³ Сагановіч Г.Н. Кузнечное ремесло Белоруссии XIV-XVIII в. Рис.22:4; Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси ... Табл. XX : 7; Сагановіч Г.М. Кавальска-сясарскія вырабы з раскопак Крэўскага замка // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі. Мінск, 1993. С. 96. Мал.29:22; Ткачоў М.А., Мяцельскі А.А. Зброя і рыштунак верхніка з раскопак Крычавы. Мал.5:1; Трусаў А.А., Краўцэвіч А.К., Сагановіч Г.М. Металічныя вырабы Лідскага і Мірскага замкаў. С. 82. Рыс.2:35.

²⁴ Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси ... Табл. XX:3-4.

А.Мяцельскага); 6-7 - з Віцебска (паводле Г.Сагановіча).

Мал.4. Шпory групы IV: 1 - з Ліды (паводле Г.Сагановіча); 2 - з Друцка (паводле А.Кірпічнікава); 3 - з Крыжава (паводле М.Ткачова і А.Мяцельскага); 4 - з Крэва (паводле Г.Сагановіча).

КАМУНІКАТ.ORG